

SRПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. IX св. 1—2

БЕОГРАД 1958

САДРЖАЈ

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : Поводом језичких испитивања и излагања нашег часописа	1
2. <i>М. Стевановић</i> : Реченице без развијених главних делова	5
3. <i>Берислав М. Николић</i> : Смиреност Андрићева казивања	24
4. <i>Б. Милановић</i> : О једном глаголском дублету	32
5. Уз чланак Б. Милановића „О једном глаголском дублету“	
I. <i>М. Ситанић</i>	43
II. <i>М. С. Московљевић</i>	44
6. <i>С. Майић</i> : О облику „Србља“	47
7. <i>В. М. Мићовић</i> : Неколико напомена о значењу речи <i>накрјай</i>	54
8. <i>д-р Михаило Павловић</i> : О једном преводу с француског	59
9. <i>Милош С. Московљевић</i> : Деведесетогодишњица проф. О. Брока	69
10. <i>Милија Ситанић</i> : О квантитету једног вокала презентске основе	73
11. <i>Грегур Берих</i> : Како је постала реч курџон	76
12. Језичке поуке	77
13. <i>Уредничкило</i> : Јован Радуловић	80

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Берислав М. Николић

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА САН

БЕОГРАД
1958

Слог: „Научног дела“, Београд, Вука Караџића 5.
Штампа и повез Графичког предузећа „Академија“, Београд, Космајска 28.

РЕЧЕНИЦЕ БЕЗ РАЗВИЈЕНИХ ГЛАВНИХ ДЕЛОВА

Врло је распрострањено мишљење да је наука о језику у виду који јој се даје у граматици савременог књижевног језика, у тзв. нормативној граматици, па и у елементарној, — конзервативна наука. У њеној природи очевидно има нешто што наводи на овакво мишљење. Када један, било који језик једном постане књижевним, његове се форме устаљују, настаје и, чврсто укореењена, жива тенденција да се те форме свесно чувају од било каквих промена, које су опет у језику сталне. И они који први себи допусте ма какво мењање тих форми осуђени су да их прогласе непознаваоцима књижевног језика. А граматичарима се, рекло би се, понајтеже мирити с таквом квалификацијом уколико би се на њих односила. И зато су они често догматичари.

На другој се страни предмет ове науке, сам језик, брже мења од предмета ма које друге научне дисциплине. А друкчија грађа захтева ревизију погледа и на тзв. правилност књижевног језика. Осим тога, учење да је граматика наука која нас учи да правилно читамо и пишемо припада давној прошлости. Овим поводом ћемо потсетити само на речи чувеног француског лингвисте Ф. Бриноа, којим он почиње своју врло познату граматику: „La grammaire n'est pas, comme on l'enseignait autrefois, l'art de parler et d'écrire correctement. Cette vieille définition péchait de deux manières: elle était d'abord inexacte et ensuite trop modeste, ce qui est aussi un défaut“¹. Правилност је узредни, а не једини и не главни циљ проучавања језика; она се не остварује наставом једино овога него и наставом осталих предмета, а и другим путе-

¹ Ferdinand Brunot, Précis de Grammaire historique de la langue française. Paris, 1899., p. XXV.

вима. Циљ науке о језику је, међутим, утврђивање језичких законитости, а циљ наставе овога предмета његово упознавање.

Да би се на законитости савременог књижевног језика могао имати правилан поглед у настави, при њихову проучавању се морају узимати у обзир све појаве у језику, тај језик се мора посматрати у целини, заједно са свим променама које су се у њему извршиле до најновијега времена, до дана у којима се о њима говори.

Тако — да одмах пређемо на предмет нашега предавања¹ — при проучавању реченице, ову основну јединицу говора ваља обухватити у свим видовима, не само у њеном класичном облику, са развијеним главним деловима, него је потребно забавити се и структуром реченице без тих делова, у облицима у каквима се она све чешће јавља код савремених писаца. А она је код неких од њих одвећ честа, може се рећи да постаје и манир чак; срећемо је гдекад и тамо где јој нема места, где је излишна, а и необјашњива. Али и сама околност што они који се брину о култури књижевног језика сматрају да би употребу таквих реченица ваљало свести на праву меру — не умањује потребу да се проучи њихова структура и њихова природа.

Ове су реченице, истина, од подавна биле предмет научног интересовања у општој лингвистичкој науци. Само од синтаксичара словенских језика за последњих неколико десетина година посветили су им доста пажње велики руски научник А. А. Шахматов², Пољак Зенон Клеменсјевич³, А. Белић и колектив аутора који је у великој Граматици руског језика Академије наука СССР⁴ обрађивао поједина питања из синтаксе реченице. Али, с једне стране, међу синтаксичарима који су се овим проблемом бавили има доста неслагања у гледању на карактер и класификацију тих реченица. Осим тога, оно што је проф. Белић углавном у својој рецензији Клеменсјевичеве Синтаксе дао о њима, остало

¹ Држано на Семинару за средњошколске професоре НР Србије 3 фебруара 1958 у Београду.

² А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка. Ленинград 1925.

³ Zenon Klemensiewicz, Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej. Kraków 1937.

⁴ Грамматика русского языка Академии наук СССР. Москва 1954, стр. 57 и даље.

је скоро непознато чак и многим нашим стручњацима. Рецензија проф. Белића објављена је у познатој пољској лингвистичкој ревији *Rocznik slavistyczny* (књ. XV, стр. 15—60), до којег се код нас врло тешко може доћи. Шири круг читалаца о овоме проблему се могао обавестити једино из онога што је опет проф. Белић о њему, скоро узгред, изнео у својој расправи *О сложеним реченицама и сродним њојавима* (Наш језик, књ. V н. с., стр. 303—305). На непуне две странице текста колико му је онда места посвећено, и поред све јасноће с којом је проф. Белић изнео своја гледишта на ово питање, није се могла показати сва разноликост типова ових непотпуних реченица. А њихово раније занемаривање у науци, с једне, и све шира употреба у књижевном језику, с друге стране, несумњиво захтевају детаљно упознавање њихове природе.

Раније граматике код нас, и оне најпознатије, говоре само о реченицама са изостављеним једним или другим главним делом (с изостављеним субјектом или изостављеним предикатом), а само у понекој од граматика се помену и тзв. елиптичне узвичне реченице типа: *Пожар! Вода!* и сл. Међутим, ако узмемо ма коју књигу из лепе књижевности, нарочито од оних што се појављују у наше дане, наићи ћемо (додуше не у свакој подједнако) на излагање, какво имамо у примерима:

„Колико ли му је новаца издао до сада? *Осамнаест њуџа...* А храна, и одело? *Не, њрво у гоштовини. Паланка, ња Београд, ња Париз, и ојет Београд.* (Д. Ђосић, Корени. Београд 1954, стр. 96). — Шта се то кога тиче! Ожениће се девојком. Нећу. Оженићу се поштенем удовицом која је рајала децу. *Мушку децу.* (Исти, на истом месту). — Још дубље увуче главу у мек оковратник. *Од зиме, сџида, свега* (Исто, 157). — Слути га и све је себи лакши. Стаде. *Код ове јабуке* (Исто, 164).

— Само би за то бирала човека. *Са сељацима — никад!* Они воле да се фале и брукају жену. *Са неким из чаршије, неким чистим човеком...* Најбоље је с попом. *Преровски њој Величко...* За жену би и сиње море прегазио (165). —

Гледају га дуго. *Исџиивачки. Зверине.* (173). — И син и унуци ће ме заборавити. *Ако* (188). — Са лампом оде у своју собу. *Без љуџње, смирено* (191).

— Видиш колико је само за човечији век узнапредовала Србија.

Хајдучка. Проклеџа. Стеже дрвене шипке прозора. Као да крцка кров. Њише се. Воденица (205).

— Грмео је у Скупштини и цела га (је) Србија чула. *Њега, сина Луке Дошљака, воденичара и слуге.*

Напрегнуто слуша тихо хујање ветра у врховима јасенова. Казна. Његовом вољом много деце остало је без оца. Стиже га казна. И божја и Василијева и Кайина и Луке Дошљака (208).

И у делима, дакле, савремених књижевника која се с разлогом деци препоручују као књижевна лектира, и која се као таква не могу мимоићи, ево налазимо безброј примера у којима је изнета по каква мисао или, боље да кажемо, осећање, или осет, или расположење било неког пишчева јунака, било самога писца; налазимо, наиме, језичких јединица у којима се исказује оно што се иначе исказује реченицом, иако то према дефиницијама, бар оним најпотпунијим, класичним дефиницијама није реченица, односно, да се одмах исправимо — и јест и није реченица.

Већ само тога ради да би читалац разумео шта се говорним јединицама о којима је реч каже, јавља се потреба да се у сваком посебном случају изврши лингвистичка анализа тих јединица. А сви ти случајеви нису једнаки, него су врло разнородни, али их све можемо сврстати у две велике међу собом различне групе. Прву од њих чине примери као што је, рецимо, *Ако* у вези: *И син и оцац ће ме заборавити. Ако.*, — где се речју *Ако* каже, отприлике: *Нека забораве, Немам ништа њојив тога, Не њојивим се, Дојушиам* или што слично.

У другу групу таквих говорних јединица ишли би случајеви типа: *И очи* у примеру: *Лице му њосџаде модро. И о ч и*, где се овим *И очи*, сада тачно знамо, каже једино: *И очи му њосџадоше модре.*

Иако и у првоме случају *Ако* и у овоме *И очи* једнако исказују потпуне мисли, међу њима је ипак уочљива разлика. У првом примеру ми знамо шта се наведеном речју хтело рећи, управо која се мисао њом казала, али та мисао нема, и не може имати тачно утврђеног облика реченице с одређеним деловима њеним и утврђе-

ним односом међу њима. У другој случају, иако у њему имамо само једну реч, односно групу речи у вези са контекстом можемо васпо-ставити делове реченице који недостају, можемо, тј., начинити реченицу с деловима одређеног односа. И у првој и у другој случају имамо, дакле, реченице, али у првој само по садржини онога што се тамо износи, а у другој и по садржини и по синтак-сичкој односу делова, од којих је један употребљен, а други се у свести подразумевају.

Правом се реченицом, међутим, може сматрати оно што је реченица и својом садржином и по односу својих делова. Права је, дакле, и непотпуна реченица у којој су дати само неки делови било у једној речи било у синтагми, а други се делови који недо-стају подразумевају и могу се најсигурније надоместити. Ми смо већ споменули да су овакве реченице и у традиционалним удбе-ницима биле предмет синтаксе. Ја сам, поред, осталих у својој школској књизи (на стр. 269-ој III-ег издања, које ми је при руци) дао неколика примера таквих реченица из нар. припове-дака, Ст. М. Љубише, С. Матавуља и др. класичних наших писаца. Међу тим примерима је сигурно најпознатији:

Пејроније узе љушку, ња на Брајиће

— у коме ово па на Брајиће, свако одмах лако погоди, значи — *ња на Брајиће љође*. Већ да је понављање субјекта из претходне реченице у другој било сувишно, о томе и не треба говорити. Ипак има разлике, и то осетне разлике између оваквих примера тих реченица, како се говорило — са и з о с т а в љ е н и м главним деловима или, како ми сматрамо да је боље рећи и како говоримо (касније ћемо казати зашто) са неизреченим деловима (тј. формално непотпуних реченица) код старијих и новијих пи-саца. Разлика је, наиме, у томе што је тога „изостављања“ код оних првих било знатно мање, а и уколико га је било налазимо га у истим сложеним реченицама. Савремени писци, међутим, неки мање а неки више, имају и посебних реченица без употреб-љених главних делова. Такве им реченице служе за верније приказивање психолошких стања својих јунака, за тачније осли-кавање утисака, као што, сасвим спонтано, с тим циљем употреб-љавају и стварно непотпуне реченице, у којима нема синтаксичког односа међу деловима, јер се ови и не могу поуздано успоставити.

Па, уколико томе успешно служе, ми немамо права сматрати их за неки недостатак стила овога или онога писца, ма колико да их он често употребљава, јер, како каже проф. А. Белић „у тој њиховој нерашчлањености (мисли се на те реченице, М. С.) која се може, када се нарочито хоће, попунити на различне начине и лежи њихова драж“ (Наш језик, књ. V н. с., стр. 305).

Нарочито је потребно нагласити да су традиционалне граматике говориле само о реченицама са изостављеним субјектом или изостављеним предикатом, а као да се никада реченицом нису сматрали споредни делови, одредбе, рецимо, или допуне, мада, привидно, и у ономе горе наведеном, а много навођеном, па ипак врло лепом примеру из Љубише имамо само једну месну глаголску одредбу (...на Брајиће).

Код савремених су писаца, то нам већ напред наведени примери потврђују, честе реченице без и једног главног дела (и без субјекта и без предиката). А овде није од значаја то без којег је дела непотпуна реченица, него да ли се неизречени делови њени несумњиво и недвосмислено могу надоместити, мада то не само није потребно него није ни допуштено чинити, јер би њиховом заменом пуном реченицом, по речима проф. Белића, оне изгубиле „од своје изразитости која се ствара слободном сарадњом и слободном маштом читалаца или слушалаца“ и оне „по својој природи нису само стилско средство него и граматичко јер претстављају ... потпуност саопштења без обичних реченичних делова“¹. Истог је овог схватања и синтаксичар руског језика Е. А. Иванчикова која у одељку Непотпуне реченице (Неполные предложения) каже: Вставка тех или иных якобы опущенных членов предложения не только не нужна, но и невозможна: такая вставка ведет к изменению всей структуры данного предложения и его стилистической окраски². — Такве реченице дакле, ових делова, никада ни имале нису и зато ја држим да је овде сасвим погрешно говорити о било каквом изостављању њихову па сам и рекао да их је боље називати реченицама с неизреченим деловима, а најбоље ће им, мислим, одговарати назив *реченице без развијених главних делова*, па сам им овај назив и дао.

¹ Наш језик, књ. V н. с., стр. 304 и 305.

² Грамматика русского языка Академии наук СССР. Том II. Синтаксис 2. Москва 1954, стр. 89.

I

У овакве реченице иде и већ анализирани Ћосићев пример: (Лице му постаде модро). *И очи*, у коме је према садржини претходне (овде стављене у заграду) реченице лако одредити неизречени предикат (*Ћосић доше*). Што Ћосић ову мисао није казао на начин како би то, вероватно, учинио неки класични писац и све дао у облику: *Лице и очи му Ћосић доше модри*, — то није тешко објаснити. Њему је прво поглед пао на лице онога што га описује и задржао се на модрини његова лица, па је тек касније запазио и модрину очију. И ове две слике је тим редом и изложио. А ово је и било потребно учинити, не само због сукцесивности уочавања ових слика него и ради посебног наглашавања модрине очију, која је овде један степен више у градацији.

Синтаксички ту имамо реченицу без предиката, као што их имамо и у примерима:

(У питању су принципи). *Основни йринцији. Срж. Морал. Нови човек.* (О. Давичо, Песма. Београд 1952, стр. 30). — (Ослушну напету). *Нико.* (Исто, 101). — (Све је бесмислено). *И йомийика, и идеје, и йринцији, и култура, и углед, и ка-ријера.* (Д. Ћосић, Корени, 62). — (Раширили су се и пландују) *Један само.* (М. Лалић, Лелејска гора. Београд 1957, 264).

Макар да нама, који то нисмо, па и књижевницима ван стваралачког процеса, у коме су настале ове реченице не изгледају обичне, — овакво давање субјеката, по више њих или и само по једног, у функцији сасвим засебних реченица стилски је потпуно разумљиво. У првоме од овде датих примера то је условљено стањем личности која размишља. После констатације да су у питању принципи, ова личност накнадно прецизира да су у питању основни принципи, па као да то проверава, задржава се на овој накнадно прецизираној констатацији. А и даље се у мислима које су изражене речима-реченицама верно претставља исти психички процес и, дакако, исти стилски манир, који ни лингвистички није необјашњив.

У другом примеру иза потпуне реченице (*Ослушну најетто*) долази непотпуна реченица *Нико*, реченица, дакле, с неказаним предикатом, који је овде познат као и да је изречен. За нас је

јасно, а и за свакога другога је јасно, да нам је писац рекао: *Нико се не јави*. Уколико би се могла родити сумња да се оним *Нико* на датом месту хтело рећи било шта друго, макар и врло слично, као: *Нико се не чу* или тако што, онда садржански опет бисмо имали реченицу, али реченицу другога типа.

О бесубјекатским реченицама, чак ни о безличним, у којима је субјекат неодређен, па га зато није могуће воспоставити, ми овде нећемо говорити, јер анализа таквих реченица за науку о језику не претставља ништа ново ни недовољно познато. А задржаћемо се на речима-реченицама и синтагмама-реченицама без и једног главног дела.

Скретућемо прво пажњу на реченице без субјекта и без глаголског а само са именским одн. прилошким делом предиката какве су врло честе и у пословном свакодневном језику и у језику писаца; нпр.:

(Дуца је он). *Само писац*. (Давичо, Песма, стр. 249). — (Није морао толико да ризикује). *Нови човек!* (Исто, 300). — (Која би му друга писала о огледалу?). *Смешно* (Исто, 225). — (Ништа). *Никакви кораџи!* (Опет се спусти и леже). — *Чисти будалашићина!* (Исто, 87). — (Он, свекар). *За човека срамотно* (Д. Ђосић, Корени 204). — (А шта сам сада? Шта ћу ове ноћи постати...). *Казна*. (Исто, 208).

Анализом ових реченица долазимо до несумњивих закључака да све означене синтагме (а то једнако могу бити и поједине речи) јесу именски, односно прилошки делови предиката непотпуних реченица које би као потпуне гласиле: *Он је само писац*, *То је нови човек!* и *То је чисти будалашићина*, *То је за човека срамотно*, *То је казна*, које стилски не би биле еквивалентне њиховим облицима у коме су их писци дали, а синтаксички су опет потпуно објашњиве. У оваквим реченицама као неизречени субјекат најчешће се подразумева анафорска заменица *то* (одн. *ово* или *оно*), а неизречени субјекти таквих реченица су каткад и личне заменице: Кад се неке претставља, реџимо, човек најчешће каже само своје име, одн. презиме. Уз то се увек подразумева (каткад се и изрекне) лична заменица *ја*; нпр.: *Марко Марковић* (= *Ја сам Марко Марковић*). Ако пак човек другога претставља некеме и каже: *Марко Марковић*, тим је рекао: *То је* (или *Ово је*) *Марко Марковић*.

Већ на постављено питање и у репликама у разговорном се језику, па онда, разумљиво је, и код писаца место потпуне реченице, и много чешће, по једна реч или синтагма даје као одговор на оно за шта се пита, као у примерима:

(Васиљу, жива ватро, које су те виле данас донијеле?). — *Брзе ноге*. (М. Лалић, Лелејска гора, 45). — (Гдје је он сад?). У *Колашину* (Исто, 52/53). — (Има људи који би те продали...) — *Вјероватно*. (Исто, 20). — (Чим ћеш да храниш и четврта уста?) — *Мојим ручердама* (Д. Ћосић, Корени, 13). — (Шта би ми рецимо дао за овог другог опасника?) — *Велику ливаду и забран* (Исто, 66). — (Чија си ти мала? — настављао је стидећи се) — *Ташина* (Исто, 237). — (Где сте били у иностранству?) — *У Паризу и Риму* (из разговорног језика). — (Када сте се вратили?) — *Јуче* (Исто).

Иако се ове, као усталом ни друге речи и синтагме самостално не би могле употребити у функцији целе реченице, овако условно, у вези с претходним реченицама, тј. с контекстом, — то су праве реченице којима ништа не недостаје. И мада се, како је познато, деца већ првих дана у школи уче да одговарају потпуним реченицама, овакви одговори су много чешћи без развијених делова реченице, и то не само без овог или оног помоћног или главног дела њеног него само са појединим од њих. Све се друго подразумева јер се садржи у постављеном питању.

А не једино у одговору на постављена питања него су, нарочито данас, врло честе једночлане реченице без и једног главног дела њеног а са по једним који, ако узмемо смисао онога што се њим казује, претставља само какву одредбу или допуну неког неупотребљеног члана реченице. И ми не можемо рећи да су у примерима:

(Гледају га дуго). *Истийивачки. Зверине*. (Ћосић, Корени, 173). — (Са лампом оде у своју собу). *Без љутиње, смирено*. (Исто, 191). — (Опет се насмеја.) *Мукло и крајко* (Исто, 227). — (Некако су мукло пукле...). *Као у џрулину*. (М. Лалић, Лелејска гора. Београд 1957, 277).

Истийивачки и *Зверине* (у првом), *Без љутиње, смирено* (у другом) или *Као у џрулину* (у последњем), — прилошке одредбе

употребљених реченица: *Гледају га дуго, Са лампом оде у своју собу* и *Некако су мукло џукле*. Та и сувише је познато да су прилошке одредбе неодвојиво везане за глагол (или другу неку несамосталну реч) који одређују и никако не могу бити одвојени чак ни запетом од њега. То су одредбе глагола нове реченице који је, додуше, исти са глаголом претходне, као што им је и субјекат заједнички. Последње реченице у облицима у којима су наведене имају смисао: (*Гледају га дуго*). *Гледају га истииивачки*. *Звериње га гледају*, (*Са лампом оде у своју собу*). *Оде без љушње, смирено* и (*Некако су мукло пукле*). *Пукле су као у џурулину*. А овакво понављање реченица са истим субјектом и предикатом ради друкчије одредбе оправдава пишчево посебно посматрање сваког начина те акције одвојено.

Иза овог кратког објашњења биће јасно да и у случајевима какве имамо у примерима:

(Још дубље увуче главу у мек оковратник). *Од зиме, сџида, свега*. (Ђосић, 197). — (Тад је љубав могућа, нужна чак). *И данас*. (Давичо, 219). — (Стаде). *Код ове јабуке* (Ђосић, 164), —

у означеним синтагмама немамо узрочне, временске и месне одредбе претходних реченица од којих су одвојене тачкама. Оне су ту употребљене у функцији посебних нових реченица у којима су неразвијени делови исти као у реченицама на које се надовезују:

(Још дубље увуче главу у мек оковратник). *Од зиме, сџида, свега* = *Још дубље је увуче од зиме, сџида, свега*. — (Тад је љубав могућа, нужна чак). *И данас* = *И данас је могућа и нужна*. — (Стаде). *Код ове јабуке* = *Сџидаде код ове јабуке*.

Јамачно је јасно да у примерима:

(Грмео је у Скупштини и цела га (је) Србија чула). *Њега, сина Луке Дошљака, воденичара и слуге* (Ђосић, 208). (Он ће га још више волети). *И њу*. (Исто, 273). — (Нећу млеко. Отров је млеко). *Воду, само сузу воде* (на истом месту). — (Волим Адама више од живота. . .). *И њебе* (на истом месту) —

означене синтагме: *Њега, сина Луке Дошљака...*—*И њу*.—*Воду, само сузу воде* и *И њебе* нису објекатске допуне непосредно претходних (овде стављених у заграду) реченица, од којих су одвојене тачком,

него објекти нових реченица с истим субјектима и предикатима за чијим понављањем није било потребе. Али је зато писац у циљу тачног претстављања расположења личности романа кроз чија уста говори и у циљу наглашавања онога што ће у њима изнети поновно реченице у којима се субјекти и предикати подразумевају, па зато изриче само објекте. И по смислу, а и по синтаксичком односу делова оно што смо горе навели значи (Грмео је у Скупштини и цела га (је) Србија чула). *Њега, сина Луке Дошљака, воденичара и слуге* = (Грмео је у Скупштини и цела га (је) Србија чула). *Чула је њега, сина Луке Дошљака.* — (Он ће га још више волети). *И њу* = (Он ће га још више волети). *И њу ће још више волети.* — (Нећу млеко. Отров је млеко). *Воду, само сузу воде* = (Нећу млеко. Отров је млеко). *Хоћу воду, само сузу воде хоћу.* — (Волим Адама више од живота). *И тебе* = (Волим Адама више од живота). *И тебе волим више од животи.*

И свака друга реч, односно синтаagma, било у служби одредбе, било у служби допуне, може бити употребљена и употребљавана се код писаца, па и у свакодневном, пословном чак језику у функцији засебне реченице са неизреченим главним деловима које недвосмислено можемо открити; нпр.:

(Свршено је с преровском идилом). *И заблудама* (Ђосић, Корени, 70) што значи — *Свршено је и са заблудама.* — (Само кад би говорио викао је). *Као и сви воденичари* (Исти, 121) = *Викао је као и сви воденичари.* — (Кочијаш га је довео). *Са убалеганим кљусићима* (Исти, 44) = *Довео га је са убалеганим кљусићима.* — (Она је жена). *Над свима* (Исти, 163). = *Она је жена над свима.* — (Стиже га казна). *И божја и Василијева и Кайина и Луке Дошљака* (Ђосић, 208) = *Стиже за казна и божја и Василијева и Кайина и Луке Дошљака.*

II

Заједничка карактеристика свих ових реченица без развијених главних делова, без појединог или без оба главна дела, у томе је што се ти делови, како смо анализом наведених примера показали, по смислу, углавном у вези са претходним реченицама, врло лако откривају.

Друге пак непотпуне реченице немају та својства. Иако се отприлике зна шта такве реченице глобално узев значе, делови који им недостају не могу се у њима воспоставити, нити, према томе, у њима има синтаксичког односа. И зато их је проф. Белић, будући да се и њима као год и правим реченицама нешто исказује за разлику од ових, срећно назвао *исказима*. Међутим, проширивати овај назив и на реченице о каквима је досад било речи, тј. на реченице у којима се недвосмислено погађају њихови неизречени главни делови, по нашем мишљењу нема никакве потребе (в. Наш језик, књ. V н. с., 303—305).

На анализи свезице *ако* у функцији реченице ми смо пре истакли карактеристику исказа, и рекли смо да су речи и синтагме тога синтаксичког типа само по садржини реченице, али реченице без одређеног облика са тачно утврђеним деловима, па зато и без синтаксичког односа. Овде ћемо на даљим примерима неколиких различитих категорија речи илустровати реченичну службу речи-исказа и синтагма-исказа.

Као честе и у разговорном и у књижевном језику с разлогом истичемо прво *н о м и н а т и в н е* *и с к а з а* е. Они од њих којима се нешто казује у афекту називали су се елиптичним реченицама. И сасвим је тачно да су елиптични, а само донекле је тачно да су реченице, тачно је, наиме да су реченице само по смислу, по садржини, јер се њима нешто казује, али нису реченице по синтаксичком односу делова, јер и немају свих тачно утврђених главних делова.

За језичке јединице: *Пожар! Вода! Разбојници! Камен! Јаруга! Кола!* изречене у афекту говорило се, и ја сам сам то прихватио, да су субјекти елиптичних реченица. То субјекти, додуше, и јесу, по смислу, али, по моме мишљењу, нису субјекти и синтаксички. За *Пожар!* се, истина, може рећи да значи *Пожар бесни*, али још пре се узвиком *Пожар!* скреће пажња на појаву пожара, на опасност која од њега прети. *Пожар!* дакле, може значити и: *Пожар се јојавио, Ево јојара, Бежиие од јојара* или што слично. *Пожар*, чак, као ни остали именички узвици ове врсте не морају бити граматички субјекат. Облици реченица у функцији којих се ови узвици употребљавају никако нису недвосмислено утврђени, па то синтаксички и нису праве реченице већ само искази.

Могло би се мислити да су само субјекти и номинативни изрази као што су:

(Не може се издржати). *Зайара*. (Мозак ми се прокувао). *Врућина*. *Киселкасти мирис зноја и дирисовог брашна*. (Давичо, Песма, 32). — *Мала засебна кућица с вртом у Радничкој улици*. *Велика соба*. *Кауч у ниши*. *Ана* (Исти, 52). — *Два саћа после ноћи* (Исти, 84). — (Правилно је поступио и тачка). *Несаница*. *Мрак*. *Тишина* (Исти, 85). — (И она ишчезну брзо као талас. . .) *Празнина*. *Глувило*. — (Није као Ана). *Проклећа*. (Исти, 249). — (Ветар ишчупао врбу. И дете и лишће донео). *Корење и жиле врбе*. (Ђосић, Корени, 119). — (Најбоље је с попом). *Преровски њой Величко* (Исти, 165).

И очевидно би се могле исконструисати реченице са овим реченички употребљеним речима односно синтагмама као субјектима. Могло би се рећи — због краткоће времена узимамо само први и последњи пример — да: *Зайара*. *Врућина*. . . значи: *Зайара је*. *Врућина је*, али зар, са исто толико вероватноће, не можемо претпоставити да је писац хтео рећи: *Зайара је несносна*, *Зайара гуши*, *Зайара је неиздржљива* или што слично. Исто тако синтагма: *Преровски њой Величко*, тамо где се њом каже цела једна мисао, могла би, по претпоставци, значити: *Преровски њой Величко би за то био добар* или *би био најбољи* или *Преровски њой Величко је сила* или *сјајан*. Управо писац ни у првом ни у другом, и ни у једном таквом случају, није хтео да каже ништа од овога што ми претпостављамо, него да верно пренесе оно што је било у мислима личности којима је то што је овим исказима, исказима а не реченицама, казано. Уз ово ћемо додати још да писци оваквим номинативним исказима обично осликавају своје утиске, односно утиске својих јунака, или износе мисли или осећања која се њима или њиховим јунацима у одређеном тренутку јављају.

Као што видимо, углавном свака реч, а нарочито именица, може бити употребљена у функцији реченице и као један њен део уз који је могуће надоместити остале делове (непотпуна реченица) и као нерашчлањиви исказ који такође има функцију реченице. Но не треба, наравно, сматрати да свака реч употребљена засебно има ту службу. Где год су речи ознаке само једног појма оне су ту једино речи и ништа више. Између осталог и у свим

називима оне само то остају. Тако имена и презимена, географски називи, наслови књига, рецимо, чланака, расправа, па онда разни натписи и слично и све речи у речнику имају само функцију речи, а не реченица.

Чишанка, рецимо, као наслов књиге, и *Ајошке*, као натпис изнад врата продавнице лекова, само су речи. А. Белић се с правом не слаже са Клеменсевичем и Шахматовом, који сматрају да ове речи и у таквој употреби када се односе на један конкретан појам претстављају „субјекат какве реченице од једног дела“. И с правом у таквој интерпретацији види удаљавање од чисто синтаксичког разматрања и уношење намере оних што дотични назив дају. У таквим случајевима ове речи означавају само по један појам, а не никакву везу са другим неким. Сасвим се друкчије мора судити о тим речима када се њима даје одговор на постављено питање, када се на питања, рецимо, *Која је то књига* и *Каква је оно радња* одговори: *Чишанка* и *Ајошке*, онда су то наравно делови именских предиката у реченицама где се субјекти (*ово* и *оно*), као и глаголске споне, подразумевају, па зато не изричу. Исто тако када при налажењу изгубљене читанке, нпр., или при лутању по граду неко каже: *Чишанка!* или *Ајошке!*, он је те речи употребио у функцији реченица: *Ево ту је чишанка*, *Ево ајошке*. С овим смислом употребљене ове речи имају садржину реченице; оне су сада искази.

Као искази у облику номинатива употребљене су и речи, одн. синтагме: (Изненада сам пошао. . .). *Служба*. (Ћосић, 43). — (Најзад се не може. Неће). *Обзири* (Исто, 70). — (А како сте дознали за то? . . .). — *Веза* (Исто, 253). (Како је тешко постарио). *Тезак живои*, *йријашељу*, (свакодневни разговор). — (Брзо је изгубила дивну своју свежину). — *Много йосла и велике бриге* (Исто), које су по смислу узрочне реченице, али не праве реченице него само искази. Када пишчев јунак каже: *Изненада сам йошао. Служба*, — јасно нам је да оним *служба* казује да је служба узрок његова изненадног поласка. А пошто је то могао рећи на више начина: *Служба йо захтева*, *Служба ме на йо йрисимила*, *Служба не дойушша да даље осйанем*, *Због службе сам морао изненада йоћи* или како друкчије, — значи да нема једног утврђеног облика реченице са тачно одређеним деловима у који би се та реч употребљена у функцији реченице могла развити. И зато је ми убрајамо у исказе.

Даље имамо акузативне исказе, тј. именске речи или синтагме у облику акузатива а с функцијом реченице, као у поздравима:

Добар дан. — Лаку ноћ. — На здравље.

Исто тако кад гост, рецимо, у кафани тражи: *Две чаше њива. — Једну љућу. — Чашу вина. — Један чај* итд. или када било ко тражи неку ствар, обично њен назив ставља у акузатив: *Што-лићу. — Новине. — Килограм кафе,* — свуда ту имамо исказе, јер се сваком поједином речју, одн. синтагмом казује потпуна мисао. Али зато што те речи (синтагме) не можемо поуздано рашчланити на делове који улазе у њен састав, јер не знамо да ли *Добар дан* значи — *Желим добар дан* или *Поздрављам вас са Добар дан* или *Нека вам је добар дан* или што слично, као што не знамо да ли је гост у кафани узвикнувши *љућу* хтео рећи: *Ја бих једну љућу, Донесите ми једну љућу, Молим једну љућу* или тако што.

Од овога свакако треба разликовати исте облике, истих речи, односно синтагми, када се дају као одговор на постављено питање. Када гост, рецимо, на питање келнера: *Шта желите?* одговори са *чашу вина*, лако је погодити да је овај акузатив — објекат глагола у глаголском времену и лицу које се подразумева, дакле једног глагола у личном глаголском облику, у коме се садржи и субјекат такође. Ту сада немамо више исказ већ једну праву иако непотпуну реченицу у којој неизречене делове најнедвосмисленије можемо васпоставити, јер нас постављено питање тачно упућује на њих. Овде *Чашу вина* значи: *Желим* (разуме се — ја) *чашу вина* и ништа друго.

На другој страни је лако схватити да су и сви остали поздравни и слични изрази, мислим и они што немају облик акузатива, као *Збогом, До виђења, Хвала, У помоћ!* и сл. такође искази.

Искази су даље императивне речце:

Немој. — Дела. — Хајде. — Најље! — Огањ! — (у значењу *Пуцај*). — *У спреме! На гојовс!* и др.

Њима се, иако су само речце, казује потпуна мисао. Првом од њих се одвраћа од нечега, а осталима се потстрекава, потстиче на нешто онај коме се говорно лице њима обраћа; *Немој* може значити: *Не дирај то, Не ударај ме*, једном речју *Не ради* (било

шта). И зато је то израз а не каква непотпуна реченица, иако је ту субјекат увек познат. Друге две речце *Дела* и *Хајде* са овом нису истог постанка, а семантички и синтаксички се ни по чему не разликују од речце *Немој*. И њима се као овом речцом потстиче свакад на одређену радњу, која у сваком другом случају може бити друкчија.

И када се каже: *Огањ!* или *У сирелце!* опет се изрекла по једна одређена заповест: *Огањ!* значи *Опшори(ше) огањ (вајру), Пуцај(ше), Распали(ше)* (по непријатељу); *У сирелце* — *Разиђиће се у сирелце, Заузмиће одређени њоложај за борбу* или нешто слично. И овима се, као и онима претходним, изриче заповест лицу или лицима с којима се говори, а када се зна лице коме се заповеда, зна се, дакле, и субјекат те дефектне реченице, тога израза који је садржином својом реченица, али реченица без реченичних делова тј. без синтаксичког односа.

Синтаксички су сличног карактера и речце — свезице:

Ако. — *Иџак.* — *Па иџак.* — *Па.* — и *И* чак.

Код Д. Ђосића нашли смо *Ако* неколико пута употребљено у функцији реченице:

(Сад су ти удовице скупље од девојака...), „*Ако*“. — (И син и унуци ће ме заборавити). *Ако.* — (И земља је женско, јер је ору, сеју, заливају и она рађа...), *Ако.*

У свим се тим примерима са *ако* каже по једна мисао коју бисмо изразили реченицом: *Мени њо не смеџа, Не марим ја за њо, То нишџа не значи* или неком таквом. Али ни у једној од таквих реченица *Ако* није ни један део, нити га је могуће рашчланити на делове, оно је, дакле, само један исказ.

И анализом контекста у коме је употребљена речца-свезица *Иџак*:

Захваљујући томе он може мирно да спава код куће.

Да спава? Да преза? Да зебе? *Иџак.*

— доћи ћемо до закључка о сличној језичкој вредности те речце. *Иџак* овде има семантичку вредност реченице: *И њоред њога* (што ће он презати, зепсти) *џреба нишџо љредузети, Иџак се мора нишџо радџи* или неке друге овима сличне реченице.

Ово је опет садржина реченице без реченичног облика и без иједног дела реченица чију функцију врши; опет, дакле, типичан исказ.

Искази су и речце *да* (за потврђивање) и *не* (за одрицање), чак и када се употребљавају као одговори на постављена питања, тј. и када су одговори на постављена питања с изреченим главним деловима (субјектом и предикатом), као у примерима:

Јеси ли раније био овде? — *Да*.

Јеси ли се дуже задржавао ту? — *Не*.

Једино када се *не* употребљава као одговор на питање с неким глаголским обликом од којег се ова речца одвојено пише, тј. с неким једночланим обликом, наиме када је тај облик непромењен из питања могуће пренети у одговор, односно када се глагол у одричном одговору подразумева у истом облику у коме је дат у питању (*не*, наравно, у истом лицу); нпр.: *Мислиш ли ићи кући?* — *Не* (значи *Не мислим*), — онда одрична речца није само исказ већ има синтаксичку вредност једне праве непотпуне реченице.

Не само према дефиницијама реченице каква је, рецимо, дефиниција пољског синтаксичара Клеменсјевича, који каже да је реченица у ствари став лица које говори према садржају претставе у њој, што се не може прихватити као тачно, него и по нашој дефиницији према којој је реченица речима исказано суђење (*мисао, воља, осећање*), — излази да су и узвици, као што су: *Ах, Авај, Јаој, Ох* и др. такође реченице, јер се њима несумњиво нешто изражава. И има, дакако, синтаксичара који овакве узвике сматрају реченицама. Али се ми у томе с њима не слажемо, јер, иако се узвиком *ах!*, нпр., означава осећање — које се код неког развије пред каквим страшним призором, пред било чим што непријатно изненађује, или се њим изражава некакав бол „нема“, како проф. А. Гелић на једном месту с разлогом каже „ни двојице људи који би исту ствар подразумевали под тим узвиком“¹, нити они, тј: ти узвици, како на другом месту истиче, „изазивају исте претставе или појмове у оних који их чују“. И „по томе се узвици разликују од потпуно образованих, довршених језичких сред-

¹ Rocznik slawistyczny XV, Krakow 1939, str. 27.

става¹. Чак се каткад и сасвим супротна душевна стања и расположења могу изразити са по једним истим узвиком. Тако се узвиком *ах*, да опет поменем мало пре поменути, изражава и најтежи бол и највећа разгдраност. Што по изгледу онога ко је у једном или другом расположењу можемо знати које се осећање изражава дотичним узвиком, ми овде не узимамо у обзир, јер, мада и изглед много каже, он не иде у језичка средства. А што је најважније, прави узвици (они који су израз душевног стања, одн. расположења) више су спонтани, често рефлексни крици него речи са одређеним значењем. Зато они „чине засебну категорију језичких знакова“ (А. Белић на малопре означеном месту).

Они, истина, могу бити и прави језички знаци, па и одређена говорна целина, израз за одређено осећање, и мишљење чак, као у примерима типа:

Чекала је, чекала његову њомоћ, али — авај!, где *авај*, отприлике, значи *Пошћуно узалуд чека њу њомоћ, Ту њомоћ никада добијти неће, Нека чека. . .*

— где, једном речју знамо садржину овога *авај*. Ми ту садржину овде можемо казати неколиким реченицама. А све ће те реченице, ма ко их казао, по смислу бити једнаке. Зато су узвици у оваквим случајевима неке врсте реченице, зато су они ту — искази. Уколико су пак узвици израз бола или било какве емоције, они се, колико ни животињски крици или природни звуци, не могу сматрати говорним јединицама. Такви узвици, сами собом, без других пропратних речи, без гримаса или без изгледа онога чији су, мање значе него гестови, покрети и мимика који се свесно и организовано употребљавају у сврхе за које служи језик.

Одмахивање руком од себе према некоме за свакога недвосмислено значи — *Одлази*; мицање кажипрстом према себи — *Дођи*. Климање главом значи — *Да!* а махање њом удесно и улево — *Не*. Сасвим је, дакле, јасно шта наведени покрети значе, па се они ипак не могу назвати језичким знацима и нису никакве реченице. Нису то ни поједини изговорени гласови или заједно изгово-

¹ А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју. Београд 1941, стр. 142.

рене групе гласова, да не кажемо — спонтано испуштени крици, који много што шта изражавају, али којима, ако су употребљени сами без других помоћних средстава, не знамо праве садржине.

Објашњавајући употребу појединих речи или група речи у функцији реченице, дајући њихову синтаксичку анализу и истичући њихов стилски значај, ми нисмо хтели да их узмемо у заштиту од врло честих повика на њих. Ми смо чак готови да такође осудимо претерану употребу дефектних реченица, поготову ако та употреба постаје манир. Још и више, ми, речима старих језикословаца, можемо рећи да та употреба нагрђује стил ако је не налаже медитативно и психичко стање, односно расположење писца, односно пишчева јунака и да јој је према томе, место углавном у белетристици, а не и у интелектуалном стилу или у стилу администрације. Али исто тако можемо казати да нису у праву они што сматрају да данашњи књижевници не смеју изићи из језичких и стилских оквира класичних писаца, који се опет у свему нису могли држати стилских калупа својих претходника. Ми, шта више, с правом можемо рећи да се наши данашњи писци, и они с најчешћом употребом реченица без развијених главних делова (непотпуних реченица и исказа), не греше о принципе првога нашег изврсног стилисте Вука Караџића. Он сам, додуше, није употребљавао дефектне реченице о каквима смо све говорили, али оне нису никакво језичко средство којим се не служи и сам народ, чији је језик препоручивао за узор и велики творац нашег књижевног језика.

М. Стивановић